

3. Левитан К. М. Основы педагогической деонтологии / Константин Михайлович Левитан. – М.: Наука, 1994. – 192 с.

4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец. психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж: Питер, 2008. – 705 с. – (Мастера психологии).

5. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання: у 2 кн. / Віктор Юрійович Стрельніков. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. – Кн. 1. – 295 с.

Надійшла до редколегії 29.09.2009

УДК 371.134:78.02

Юрчак В. В.

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті обґрунтовано форми і методи формування знань, умінь та розвитку здібностей майбутнього вчителя музики в процесі музично-теоретичної підготовки. Ключові слова: формування професійних якостей, музично-теоретична підготовка.

Юрчак В. В. Методы формирования профессиональных качеств будущего учителя музыки в процессе музыкально-теоретической подготовки. В статье обоснованы формы и методы формирования знаний, умений и развития способностей будущего учителя музыки в процессе музыкально-теоретической подготовки. Ключевые слова: формирование профессиональных качеств, музыкально-теоретическая подготовка.

Yurchak V. V. Methods forming of professional qualities of future music master in the process of musical-theoretical preparation. The article deals with the forms and methods of getting knowledge and development of skills of a would-be teacher of music in a process of musical-theoretical training. Key words: development professional qualities, musical-theoretical training.

На даному етапі для розвитку мистецької освіти є дуже важливим формування професійних умінь сучасного вчителя музики. Професійна діяльність майбутнього вчителя музики виявляється у загально-професійних та спеціальних музичних здібностях, знаннях і вміннях. Головною складовою професійної підготовки вчителя музики у ВНЗ є цикл музично-теоретичних дисциплін (теорія музики, сольфеджіо, гармонія, аналіз музичних форм, поліфонія, зарубіжна та українська музична література). Основними дисциплінами музично-теоретичного циклу є теорія музики та сольфеджіо. На заняттях із цих дисциплін формуються вміння та навички, необхідні для здійснення професійної діяльності в майбутньому, тобто весь процес музично-теоретичної підготовки спрямований на оволодіння студентами комплексом практичних умінь, які необхідні для роботи в школі.

Сучасний стан викладання курсу „Сольфеджіо” потребує інноваційних підходів до оновлення змісту, удосконалення форм, методів, впровадження активних методів навчання, спрямованих на розвиток спеціальних умінь у музично-теоретичному навчанні студентів музичного відділення мистецького факультету, які мають різний рівень довузівської підготовки. Для найбільш вдалої організації процесу музично-теоретичної підготовки у плані формування професійних умінь майбутніх учителів музики є розробка системи диференційованих завдань з елементами проблемності та впровадження її у навчальну практику. Саме це й визначило актуальність статті.

Аналіз сучасної наукової, психолого-педагогічної, музикознавчої і методичної літератури свідчить про постійну увагу дослідників до проблем підвищення рівня музично-теоретичної підготовки фахівців. Так, проблема наукової організації навчального процесу з акцентом на формуванні системи музично-теоретичних знань, умінь і навичок у студентів-музикантів досліджується у працях Е. Абдулліна, Л. Арчажникової, І. Немикіної, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової та ін. У працях О. Ковальова, Г. Костюка,

Є. Мілеряна, Б. Теплова науково обґрунтовано психологічні засади розвитку умінь, подано їх типологічну характеристику.

З погляду музично-теоретичної підготовки майбутніх фахівців проблема розвитку музично-аналітичних умінь розглядається вченими в різних аспектах: як творення інтегрального комплексу умінь у контексті естетичної культури особистості музиканта (О. Рябініна); забезпечення продуктивності естетично-творчої діяльності студентів у процесі аналізу музичних творів (Н. Прушковська); визначення принципів комплексного слухового опанування сучасної музики (М. Карасева). Аналіз робіт вищезазначених авторів дозволяє розкрити, розвинути та реалізувати потенціал природних задатків студента на заняттях музично-теоретичних дисциплін. Ґрунтовно розроблені і впроваджені окремі вузькоспеціальні методики формування музично-теоретичних навичок (К. Станіславська), теоретико-аналітичних умінь (Т. Панасенко), музично-історичних підходів до фахової підготовки (І. Малашевська). Музично-теоретична підготовка виступає однією з пріоритетних у становленні майбутнього вчителя музики, а сформованість професійних умінь дозволяє відкривати нові змістовні аспекти художньої образності музичних структур, тембрально-звукових характеристик.

Мета й завдання статті: науково обґрунтувати форми і методи формування музично-теоретичних знань і вмінь студентів мистецького факультету педагогічного університету.

Спеціальні знання, уміння та навички є компонентами професійної майстерності музиканта. Засвоєння фахових знань, умінь і навичок припускає наявність музичних здібностей, а розвиток останніх обумовлює обов'язкове вироблення відповідних умінь та навичок [3]. Основними завданнями у підготовці майбутнього вчителя музики є формування й розвиток у студентів певних фахових умінь: чути й визначати ладо-функціональний розвиток будь-якого уривку з музичного твору, запам'ятовувати й відтворювати його на фортепіано чи іншому інструменті; чути структуру акорду та його розташування; розуміти й аналізувати будову мелодії; чисто інтонувати мелодію (голосом); відчувати тональність та триматися в ній без допомоги інструмента; відчувати ладовий устрій та зміщення тяжіння; читати ноти з аркуша й транспонувати нотний текст у необхідну тональність; запам'ятовувати й відтворювати голосом певні музичні комплекси. Таким чином, на заняттях сольфеджіо у студентів мистецьких факультетів необхідно розвивати професійні уміння, які дозволять ефективно здійснювати музично-теоретичне навчання школярів.

У психолого-педагогічній літературі дефініція „уміння” трактується по різному: здатність людини до певної діяльності (А. Акімова, В. Леонова); системи взаємопов'язаних дій (А. Алексюк, Т. Чекмарьова); способів виконання дій (Ф. Гоноболін); специфіки мисленневих дій та операцій (Н. Белова, М. Пашкова); творчої дії (В. Онищук). У сучасній науковій літературі *уміння* розглядаються як система взаємопов'язаних дій (А. Алексюк, О. Леонтєв, Т. Чекмарьова та ін.), здатність людини до конкретної діяльності (А. Акімова, В. Леонова, та ін.), готовність до здійснення дій (Є. Бойко, М. Риков, та ін.). Н. Білокінна, Л. Занков, І. Лернер визначають уміння як володіння певними операціями мислення, що мають спільну мету та стимулюють розвиток здібностей індивіда [1].

Формування професійних умінь здійснюється поетапно і, в кінцевому рахунку, переростає у майстерність і творчість [2]. Слід зазначити, що уміння як вияв майстерності ніколи не може бути механічним, адже це окремі дії, що утворюють продуктивну діяльність, пов'язану з вирішенням нетипових теоретичних і практичних завдань. Набуття знань, умінь, навичок можливе лише у процесі пізнавальної діяльності. Від того, як організовано процес пізнання, залежить інтенсивність мисленневої роботи суб'єкта і розвиток його здібностей, зокрема у музиканта: музичного слуху, темпометроритму, музично-слухових уявлень [7]. Музично-аналітична діяльність має специфічний характер і знаходить застосування у процесі вивчення музично-теоретичних і фахових дисциплін.

Оскільки уміння є важливим засобом успішної діяльності і показником майстерності студентів, їх формування повинно бути у центрі всього навчально-виховного процесу і є засобом свідомої, цілеспрямованої творчої праці. У дослідженнях психологів О. Ковальова, Г. Костюка, Є. Мілеряна, К. Платонова, С. Рубінштейна, Б. Теплова, І. Якіманської та дидактів

А. Акімової, Н. Білокіної, Н. Кузьміної, З. Леонової, І. Тесленко обґрунтовано положення про те, що *здібність* є однією з найважливіших внутрішніх умов, яка забезпечує створення фундаменту умінь і сприяє якісним змінам у їх структурі. Коли знання сприяють конструюванню умінь (внутрішніх моделей діяльності) і є вихідними теоретичними засадами для прийняття оптимального рішення в новій ситуації, здібності забезпечують пристосування цих моделей до змінюваних умов. *Уміння* – це внутрішня модель діяльності, що ґрунтується на знаннях та здібностях. Тому професійні уміння як складна цілісна дія – це процес, що є складовою спеціальної музичної діяльності. Розвиток професійних умінь створює умови для досягнення в майбутній педагогічній діяльності значно кращих результатів у професійній діяльності завдяки розвитку відповідних здібностей [5].

Головним завданням курсу сольфеджіо є всебічний професійний розвиток у студентів музичного слуху, пам'яті та метроритмічного чуття а також інтонаційної культури та аналітичного мислення. В результаті проходження курсу сольфеджіо студенти повинні: 1) вільно орієнтуватися в ладотональному розвитку, метроритмічній структурі мелодії та багатоголосного звучання гармонічного та поліфонічного звучання, що припускає вміння визначати на слух і записувати різноманітні елементи музичної мови; 2) чисто, вдумливо та виразно співати сольо та в ансамблі. Кожне заняття з сольфеджіо базується на таких формах і методах роботи: сольфеджування, музичний диктант, слуховий аналіз та творчі завдання.

Головним завданням роботи над *інтонаційними вправами* є розвиток одного з найважливіших компонентів музичних здібностей – інтонаційного (мелодичного) слуху. Його властивість полягає у здатності сприймати, запам'ятовувати й відтворювати звуки різної висоти (на відміну від абсолютного слуху, при якому запам'ятовується висота окремих звуків). Вправи на інтонування – необхідний етап підготовки до сольфеджування. На матеріалі інтонаційних вправ розвиваються музичні уявлення студентів та опановуються деякі вокальні прийоми, необхідні для подальшої вокально-хорової діяльності в загальноосвітній школі. Студенти повинні опанувати навички роботи з камертоном (під час аудиторних та домашніх занять). Така робота розвиває музичну уяву та музичний слух, формує початкові навички самоконтролю. Важливим є формування відчуття тоніки під час виконання вправ. Тому в роботі над інтонаційними вправами бажано застосовувати прийом чергування співу вголос і про себе в різноманітних варіантах.

Ритмічні вправи є важливою частиною занять з сольфеджіо. Ці вправи бажано ускладнювати поступово, розпочинаючи з опанування правильного тактування.

Сольфеджування. Основна увага під час сольфеджування приділяється інтонації. Її точність залежить від вміння охопити перспективу мелодії. Правильний, виразний та музично осмислений спів неможливий без попереднього аналізу, який слід проводити на кожному занятті. Для успішного сольфеджування прикладів-вправ необхідним є уміння аналізувати музичний текст: визначення форми прикладу, його масштабно-тематичних структур, каденцій; визначення тонального плану, ладових та інтервально-гармонічних особливостей; спираючись на проведений аналіз, визначити інтонаційні особливості (труднощі) та правильну організацію дихання.

У вивченні гармонічного двоголосся рекомендується починати сольфеджування з прикладів, діапазон яких обмежений октавою (децимою), оскільки на таких прикладах ефективно розвивається вміння одночасно чути обидва голоси по вертикалі (виконання нижнього голосу як короткого форшлагу до верхнього голосу в індивідуальному виконанні). Домашнє завдання окрім сольфеджування містить також і спів вивчених напам'ять мелодій у різних тональностях. Це сприяє розвитку ладотонального мислення. Під час співу необхідно дотримуватись зазначених у вправі темпу та динамічних відтінків.

Формування в студентів навичок *слухового аналізу* здійснюється в процесі виконання наступних завдань:

- визначати на слух усі інтервали (прості і складені) від звуку та в тональності, відображених мелодично та гармонічно;
- визначати вид і структуру окремо взятих акордів;

- чути загальний ладофункціональний розвиток даної музичної побудови (каденції, характерні гармонічні звороти, опорні гармонії);
- визначити тональний план гармонічних побудов з відхиленнями та модуляціями;
- визначати басовий та мелодичний голоси у різноманітних гармонічних послідовностях;
- слідкувати за одним із середніх голосів гармонічної послідовності;
- проводити детальний аналіз гармонічної побудови з визначенням функції, виду та альтераційних змін кожного акорду;
- визначати функціональну належність даного акорду до різних тональностей [6].

Слуховий аналіз – надзвичайно важлива форма роботи в курсі сольфеджіо. В ній поєднуються всі знання й уміння, отримані студентами на заняттях. В аналізі на слух найповніше усвідомлюються й визначаються різноманітні елементи музичної мови та зв'язок між ними. При поетапному формуванні професійних умінь у музично-теоретичній підготовці студентів здійснюється свідоме використання їх на складнішому музичному матеріалі, виявлення аналітико-синтетичної діяльності на вищому рівні, активність у виконанні завдань для формування музично-слухових уявлень, слухового диференціювання. Музично-аналітична діяльність у процесі слухового аналізу значною мірою залежить від рівня музичного розвитку студентів і оволодіння самостійним музично-слуховим аналізом зумовлює позитивні зрушення в розвитку студента-музиканта. Найбільш повною формою аналізу почутого є запис музики – *музичний диктант*. Слуховий аналіз та диктант – це сформований комплекс знань і навичок, який визначає рівень музично-аналітичних умінь студента.

Методика роботи над диктантом передбачає виконання таких видів навчальної роботи:

- створювати та закріплювати зв'язок почутого й написаного (нотних знаків), тобто уміння почуте перетворити в написане;
- використовувати диктант як засіб для закріплення та практичного засвоєння знань і навичок, отриманих в курсах теорії музики, гармонії, аналізу, а також на заняттях сольфеджіо.

Для роботи над музичним диктантом можна диференціювати завдання за рівнями складності, за часом виконання та за ступенем допомоги викладача.

Головна увага у роботі над усними та письмовими музичними диктантами приділяється розвитку аналітичного мислення, пам'яті та формуванню навичок нотного запису. Усі вправи з музичного диктанту максимально координуються з інтонаційними вправами.

Специфіка професійної діяльності вчителя музики загальноосвітньої школи потребує засвоєння студентами методів музично-теоретичної роботи з великими групами учнів. Враховуючи це, студентам необхідно на заняттях сольфеджіо опанувати деякі *педагогічні прийоми*, наприклад: контроль за увагою групи; поєднання прямого та зворотного зв'язку у навчальному процесі; уміння користуватися камертоном, метроритмічними картками та ручними знаками й іншими видами наочності. Тому корисним для студентів буде своєрідний практикум роботи зі своєю підгрупою, коли студенти по черзі виконують роль викладача. *Метод моделювання* окремих видів професійної діяльності та педагогічних ситуацій шляхом розв'язання педагогічних задач є найбільш ефективним у підготовці вчителя музики.

На першому-другому курсах необхідно зробити основний акцент на аудиторних заняттях застосовуючи раціональні та найбільш ефективні методи навчання. У подальшому навчанні слід навчити студентів працювати самостійно, озброїти їх методами самопідготовки, рекомендувати необхідну навчальну й теоретико-методичну літературу, опрацювання якої допоможе майбутнім учителям музики постійно удосконалювати професійні уміння.

Розроблена нами спеціальна методика поетапного формування музично-теоретичних знань, умінь і навичок студентів у системі диференційованих завдань орієнтована на засвоєння програмних завдань студентами з різними рівнями довузівської підготовки. Навчальний матеріал потрібно добирати згідно рівня підготовки студентів, урахувавши індивідуальні особливості, а здійснювати продуктивну діяльність з поступовим ускладненням навчальних завдань для досягнення конкретної мети у формуванні професійних умінь.

Для студентів з початковою музичною освітою ми давали завдання на достатньому та високому рівнях складності для стимулювання їхньої пошукової діяльності та розвитку творчої

активності, а для студентів без початкової музичної освіти нескладні завдання з поступовим підвищенням складності, що з часом дозволить переходити студентам на більш високий рівень засвоєння музично-теоретичних знань та формування умінь.

Для формування необхідних професійних умінь у класі сольфеджіо ми виділяємо наступні умови:

- 1) у роботі із студентами повинні застосовуватися нові цікаві форми навчання;
- 2) навчальний матеріал з теорії музики та сольфеджіо повинен містити музичні приклади класичного характеру, сучасного та фольклорного;
- 3) на кожному занятті сольфеджіо студенти повинні проявити себе в якості виконавця, диригента, композитора, вчителя.

Головним завданням початкового етапу музично-теоретичної підготовки є формування й розвиток у студентів слухових навичок, навичок метроритмічного чуття, вміння вільного виконання музичних прикладів у вигляді сольфеджування з тактуванням, суб'єктивна оцінка своїх умінь та ціленаправлена робота над своїми недоліками за допомоги викладача.

Одним із найбільш перспективних напрямків розвитку творчих здібностей особистості у формуванні професійних умінь, необхідних сучасному вчителю музики є *проблемність*. Проблемна ситуація вимагає від особистості активних дій і у такий спосіб забезпечує процес виявлення та формування необхідних професійних якостей. До умов проблемної ситуації належить комплекс професійних якостей педагога, комплекс особливостей індивідуального розвитку студентів, а також планування педагогічного процесу, його змісту, форм, методів та засобів [4]. Покладений в основу на заняттях сольфеджіо метод вирішення проблемних ситуацій активізує участь студентів у отриманні необхідних фахових знань, а також спонукає у практичному застосуванні, закріпленні та узагальненні отриманих знань при постановці нових проблем. Для реалізації принципів проблемності у практичній діяльності найбільш відповідними є *ігрові технології навчання*. Головною метою навчальних ігор є формування в майбутніх фахівців вміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю, а оволодіти необхідними фаховими вміннями і навичками студент зможе тоді, коли сам достатньою мірою виявлятиме до них інтерес. Для формування практичних умінь студентів у музично-теоретичній підготовці потрібно використовувати ігри-вправи, ігрові дискусії, ігрові ситуації [8].

Для активізації пізнавального інтересу та закріплення знань на аудиторних заняттях потрібно використовувати ігрові ситуації. Наприклад, у процесі роботи за болгарськими „стовпцями” де наочні просторові співвідношення звуків за висотою в настроєній тональності дають можливість правильно інтонувати у будь-якій тональності й активно розвивати уявлення про лінійну будову діатонічної мелодії, що має особливе значення для читання нот з аркуша. В такій формі роботи кожен студент може спробувати себе в ролі викладача. Студент біля дошки показує певні ступені або задуману ним мелодію й пропонує групі інтонувати в заданому напрямку. Показ на стовпцях відомих мелодій розвиває вміння чути внутрішнім слухом. Для студентів з початковою музичною освітою таке завдання можна ускладнити запропонувавши показ відомих мелодій або фраз на стовпцях на заданий викладачем музичний приклад.

Таке творче завдання як *підбір на слух* популярних творів (сучасні пісні, різноманітні популярні композиції) з власною їх демонстрацією на фортепіано стимулює студентів до самостійної теоретичної підготовки як на групових заняттях так і вдома. При виконанні такої форми роботи задіяні всі складники музично-аналітичної діяльності. Потрібно зазначити, що саме це завдання серед інших найбільше подобається студентам. Студенти з початковою музичною освітою залюбки перевіряють свою здатність до підбору. Студенти без початкової музичної освіти спочатку відчувають невпевненість, тому що мають недостатній арсенал музично-теоретичних знань та недостатньо розвинені музичні здібності, але починаючи роботу над музичними творами із найпростішою гармонічною основою (тоніка-домінанта-тоніка, тоніка-субдомінанта-домінанта-тоніка) з часом, починають підбирати музику вже з більш складною гармонічною основою. Домашні завдання такого типу надаються студентам за різним рівнем складності, тобто викладач, знаючи рівень слухових здібностей та можливостей студентів своєї групи ретельно підбирає домашні завдання. Творчі завдання на створення

власної мелодії можна урізноманітнити за такими напрямками: а) створення мелодії в заданій тональності та музичному розмірі; б) створення мелодії на заданий ритмічний рисунок, в) створення мелодії на задану гармонічну основу.

Імпровізація на фортепіано розвиває музичне мислення студентів, властивий кожному індивідуальний стиль, а також є незамінною вправою на закріплення музично-теоретичного матеріалу пов'язаного з функціональними законами побудови музичної мови. Дані вправи виконуються як індивідуально так і в ансамблі. Більш досвідчені студенти одночасно імпровізують мелодію на фортепіано з гармонічним супроводом. Студентам без початкової музичної освіти дається підказка у вигляді гармонічного ланцюжка, а на заданий приклад студенти імпровізують мелодичну лінію. Ансамблева форма імпровізації є наступною: двоє студентів імпровізують одночасно: один – акорди, інший – мелодію. Такі творчі завдання емоційно дуже насичені й цікаві всім студентам групи, які в свою чергу, є слухачами й критиками. Групове обговорення таких завдань викликає ігрову дискусію. Творчі завдання є складовою самостійної (аудиторної, домашньої) роботи.

Постановка та розв'язання проблемних ситуацій у навчальному процесі студентів-музикантів дає можливість не тільки розвивати музично-теоретичні уміння й навички, а також формувати професійне уміння музичного мислення майбутніх учителів музики, а саме: 1) розвивати аналітично-слухові навички сприйняття; 2) розширювати коло слухових уявлень та слуховий досвід; 3) розвивати художньо-естетичний світогляд студентів.

Отже, формування професійних якостей майбутнього вчителя музики буде більш ефективним, якщо в процесі музично-теоретичної підготовки студентів будуть застосовуватись різноманітні форми й методи навчання.

Література

1. Еременко Г. А. Об игровых методах обучения в практике музыкального вуза // Игровое моделирование: Методология и практика / Г. А. Еременко, В. М. Цеханский / Отв. ред. И.С. Ладенко. – Новосибирск Наука, 1987. – С. 121-127.
2. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
3. Олексюк О. М. Музична педагогіка: Навч. посібник. – К.: КНУКіМ, 2006. – 188 с.
4. Основи викладання мистецьких дисциплін: Навч. посібник / О. П. Рудницька, Л. М. Ісьянова, О. А. Цвігун, О. П. Кольєва, С. О. Соломаха. / Ред. О. П. Рудницька. – К., 1998. – 184 с.
5. Панасенко Т. Г. Формування музично-аналітичних умінь студентів (на матеріалі курсу “Сольфеджіо”): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т. Г. Панасенко; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2001. – 20 с.
6. Сольфеджіо // Программы педагогических институтов. Сб. №14. – М.: Просвещение, 1987. – С. 92-105.
7. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Избр. труды: В 2-х т. – М.: Педагогика. 1985, – Т.1. – 328 с.
8. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник / Фіцула М. М. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с.

Надійшла до редколегії 29.09.2009